

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-12-76-77>

УДК 347.4

Свистун Л.Я., Сойка Ю.Ю.

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

ІНСТИТУТ ДОВІЧНОГО УТРИМАННЯ В УКРАЇНІ: ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ, РОЗВИТОК ТА СУЧАСНІСТЬ

Анотація. У статті досліджено історію становлення договору довічного утримання (догляду). Систематизовано основні етапи історичного розвитку договору довічного утримання (догляду). Визначено історичну природу договору. Проведений аналіз нормативно-правового регулювання відносин довічного утримання (догляду) у цивільному праві. Зроблено порівняльний аналіз цивільного законодавства, а саме Цивільного кодексу Української РСР та Цивільного кодексу України. Визначено основні зміни, які вносилися в розділ Цивільного кодексу України «Довічне утримання (догляд)». Завдяки порівнянню цивільного законодавства, зроблено висновок щодо оптимальності і досконалості чинного Цивільного кодексу України. Визначено основні права сторін за договором довічного утримання (догляду).

Ключові слова: історія, етапи розвитку, договір довічного утримання, порівняння цивільного законодавства, набувач, відчужувач.

Svistun Larissa, Soika Yulia

Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs

INSTITUTE OF LIFELONG MAINTENANCE IN UKRAINE: HISTORY OF ORIGIN, DEVELOPMENT AND MODERNITY

Summary. There are different types of transactions in civil law. As a result, civil-law individuals have the right to freely choose their own behavior, determine the rights and obligations of the parties. One of the commonly concluded contracts is a lifelong maintenance (care) contract. The article studies the history of the formation of a lifelong maintenance (care) contract, as well as the main stages of the historical development of a lifelong maintenance (care) contract systematized. The importance of researching the history of a contract is that it will better understand the legal nature of the contract, find out the origin and place in the contract system. After all, the process of establishing each treaty institute in Ukraine has its stages and history. Due to this, it is established that the contract of lifelong maintenance in ancient Rome originated. The analysis of normative legal regulation of the relationship of lifelong maintenance (care) in civil law is made. The peculiarities of the regulation of the contract by the legislation of the USSR are established. A comparative analysis of the civil legislation, namely the Civil Code of the Ukrainian SSR and the Civil Code of Ukraine, is made. From the analysis it follows that there is a significant difference between legal acts. The main changes which have been made to the section of the Civil Code of Ukraine "Lifelong maintenance (care)" are identified. Thanks to the comparison of the civil legislation, the conclusion regarding the optimality and perfection of the current Civil Code of Ukraine is made, it was stated that the current code is more clear and better regulates the institution of the contract of life maintenance. The basic rights of the parties under the contract of lifelong maintenance (care) are determined. After all, the contract has certain features, one of the main is that when the alienator is alive, the acquirer has no right to dispose of the acquired property. This restriction is a guarantee that the acquirer fulfills the obligation to retain the alienator for life. The contract is of great importance for the people who need it. They are mainly disabled people, pensioners, the poor, for whom the contract is a means of protection of interests. The agreement helps solve the housing and social problems of public life.

Keywords: history, stages of development, contract of lifelong maintenance, comparison of civil legislation, purchaser, alienator.

Постановка проблеми. Питання правового регулювання відносин довічного утримання є досить актуальним на сьогоднішній день, адже особи похилого віку з різних причин залишаються на самоті без належної турботи та матеріальної допомоги. Саме тому дослідження історії розвитку договору довічного утримання має велике значення, оскільки це дозволить краще зрозуміти юридичну природу договору, з'ясувати його походження та місце в системі договорів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Розробкою проблем розвитку та правового регулювання відносин, пов'язаних із наданням довічного утримання в нашій державі займалися відомі вчені-цивілісти, зокрема, О. Великорода, О. Дзера, М. Долинська, М. Галянтич, Н. Кузнецова, В. Кучер, В. Маслов, Є. Мічурін, О. Яворська, Г. Яновицька та інші. Але варто зазначити, що недостатнє дослідження історич-

ного аспекту договору довічного утримання, має негативне значення, адже як зауважує С. Пилипенко, «малодослідженість проблеми виникнення інституту довічного утримання може негативно впливати на послідовне реформування відносин по довічному утриманню (догляду), так як при цьому не враховується історичний досвід» [1, с. 289].

Постановка завдання. Метою роботи є висвітлення етапів історичного розвитку, визначити поняття договору довічного утримання, провести порівняльну характеристику цивільного законодавства та проаналізувати зміни, що проваджувалися протягом історії розвитку української держави.

Виклад основного матеріалу. Договір довічного утримання зародився ще у давньому Римі. Тому римське приватне право є так званим першоджерелом для розвитку договору в Україні.

Процес становлення інституту договору довічного утримання в Україні проводився протягом тривалого часу і має свою історію.

У своїй роботі О. Великорода, аналізуючи виникнення відносин по довічному утриманню, зазначає, що їх розвиток в Україні мав досить специфічний характер. Це пояснюється тим, що одна частина України входила до складу Австро-Угорщини, а інша – належала Російській імперії [2, с. 10].

Так, у 1811 р. в Австрійській імперії був ухвалений Загальний цивільний устав, який регулював зобов'язальні правовідносини. Поняття договору довічного утримання в Уставі не зазначалося, але було передбачено договір ренти, що був дуже схожий. У другій половині 1870-х – на початку 1880-х рр. австрійські правники Штубенраух і Кірхштеттер зауважили, що велику подібність до договору довічної ренти мали правовідносини, які практикували в Австрії при селянських маєтках. Вони називалися «прожиточні видачі» (auszug). Сторони домовлялися, що набувач селянського маєтку при його отриманні надавав відчужувачу на час його життя або на певний термін право проживання в маєтку, а інколи надавав йому в користування й інші частини маєтку (наприклад, ділянку поля чи саду), і був зобов'язаний утримувати відчужувача натурально або через грошові платежі, і навіть, доглядати його на випадок хвороби [3, с. 363].

На західноукраїнських землях договір довічного утримання зародився значно швидше, адже в цивільному праві Австро-Угорської імперії. Форма договору довічного утримання була вже прописана у другій половині XIX ст., тоді як в Російській імперії статті, призначені навіть ренти, були фактично відсутні. Тільки у XX столітті цивілісти почали активно обговорювати питання договору довічного утримання.

Проте реальне становлення інституту договору довічного утримання на українських землях відбулося все ж у рамках економічної та юридичної модернізації держав після Першої світової війни. Україна, попри переважно колоніальний свій статус, теж переживала відповідні трансформаційні процеси, що, зрештою, відобразилося на юридичному забезпеченні її суспільних відносин, змінах у законодавстві та правовій культурі української нації [4, с. 30].

Із запровадженням і становленням радянської ідеології розвиток договору довічного утримання призупинився. Укладання цього виду правочину майже не практикувалося. Це зумовлено тим, що договір визнавався лихварським, що суперечив радянській політиці в цілому. Але попри всі заборони, досить часто особи, укладаючи договір дарування, включали пункт про довічне утримання того, хто здійснював дар.

Таким чином, у 1940 році було заборонено укладати договори дарування з умовою договорів довічного утримання. Але незважаючи на це, як зазначає М. Бару, сторони могли оформлювати відчуження будинку договором купівлі-продажу, при цьому ціна визначалась незначною сумою, але тут же формулювався додатковий обов'язок довічно утримувати продавця. Часто в договорі про відчуження будинку встановлювалася дійсна ціна, але при цьому вказувалось, що в рахунок покупної ціни покупець зобов'язаний надавати продав-

цю довічне утримання. На практиці зустрічались і такі випадки, коли сторони укладали два окремих договори (дарування та довічного утримання). Також М. Бару наводить приклад, коли у спадковому договорі одна сторона, яка заповідала будинок другій стороні, брала з останньої зобов'язання годувати першу до її смерті [5, с. 30–31].

Аналізуючи практику винесення рішень Судовими Колегіями по цивільним справам Верховних Судів СРСР, О. Великорода, дійшов висновку, що суди часто намагались підвести договір довічного утримання під договори дарування чи купівлі-продажу, а так як це не вдавалося, вони визнавали їх недійсними, тому що чинний на той час Цивільний кодекс УРСР 1922 р. не передбачав норми щодо довічного утримання [2, с. 11]. На цій підставі особам доволі часто відмовляли у задоволенні позовів.

Договори довічного утримання, укладені за нацистської окупації України, не могли вважатися недійсними тільки по факту того, що вони були підписані в окупації. Інша справа, що договір довічного утримання у цивільному законодавстві України так і не з'явився [4, с. 31].

Протягом 1940-1950 рр. цивілісти активно почали обговорювати і досліджувати договір довічного утримання, це справило значний вплив на включення до нових цивільних кодексів даного інституту.

Особливого розвитку договір довічного утримання набув під час прийняття Цивільного кодексу Української РСР в 1963 році. Розпочався новий етап, який тривав паралельно із дією кодексу з 1 січня 1964 року до 1 січня 2004 року.

У науці цей етап поділяють на два періоди. Вважається, що перший період тривав з 1964 року до початку 90-их років XX століття. Він визначається стабільністю інституту довічного утримання та детальним дослідженням тогочасного законодавства. Під час другого періоду, який тривав від початку 90-их років XX століття по 2003 рік, відбуваються суттєві зміни в законодавстві, що в деякій мірі торкнулися і договору довічного утримання [2, с. 13].

Договір довічного утримання регулювався гл. 37 Цивільного кодексу Української РСР «Довічне утримання». Особливість полягає в тому, що в законодавстві УРСР договір довічного утримання передбачався окремою главою, в той же час у РРФСР його розглядали як різновид купівлі-продажу. Так, переважно договір довічного утримання розміщувався серед договорів про передачу майна у власність. Але в окремих випадках цей правочин розміщувався серед договорів про надання послуг (ЦК України, Грузії, Молдавії, Естонії). Головна відмінність цивільних кодексів усіх республік від РРФСР полягала в тому, що договір довічного утримання виділявся в них у самостійний договірний тип, а в Росії його розглядали в рамках купівлі-продажу [2, с. 14]. Таким чином, перший період характеризується закріпленням договору довічного утримання, незважаючи на те, що нормативне закріплення було далеко не досконалим.

У зв'язку із змінами соціально-економічних і політичних умов починається другий період. Він тривав до 2004 року і характеризується змінами в законодавстві, цивільне законодавство

не є виключенням. Так, наприклад за договором довічного утримання тепер могла відчужуватись квартира, яка знаходилась в приватній власності громадянина.

Варто зазначити, що 25 серпня 1996 року був розроблений проект ЦК України. Він мав багато спільного із чинним ЦК України і суттєво відрізнявся від Цивільного кодексу Української РСР. Проект складався з 8 розділів (які називалися книгами). Фактичним керівником проекту Цивільного кодексу України від 25 серпня 1996 року був доктор юридичних наук, професор Опанас Підпригора. Щодо договору довічного утримання, то у проекті інститут регулювався гл. 56 ст.ст. 798–803.

Наступний етап починається з прийняттям нового ЦК України 16 січня 2003 року, що вступив в дію 1 січня 2004 року, який є чинний і до сьогодні. Саме норми, які передбачені в цьому законі відіграли значну роль, адже було вирішено більшість проблем, з якими не справлявся Цивільний кодекс Української РСР 1963 року.

Провівши аналіз двох основних нормативних актів, що регламентують інститут договору довічного утримання Цивільного кодексу Української РСР і Цивільного кодексу України, можна констатувати, що відмінність полягає у наступному:

1. У Цивільному кодексі Української РСР договір довічного утримання був передбачений гл. 37 «Довічне утримання», тоді як в ЦК України договір довічного утримання розташований у гл. 57 «Довічне утримання (догляд)».

2. Також відмінність полягає в тому, що в гл. 37 Цивільного кодексу Української РСР передбачено лише п'ять статей ст.ст. 425-429, тоді як у ЦК України п'ятнадцять статей ст.ст. 744–758.

3. За договором довічного утримання, за Цивільним кодексом Української РСР розумілося, коли одна сторона, що є непрацездатною особою за віком або станом здоров'я (відчужувач), передає у власність другій стороні (набувачеві майна) будинок або частину його, взамін чого набувач майна зобов'язується надавати відчужувачеві довічно матеріальне забезпечення в натурі у вигляді житла, харчування, догляду і необхідної допомоги. У іншому кодексі під договором довічного утримання розуміють правочин за яким одна сторона (відчужувач) передає другій стороні (набувачеві) у власність житловий будинок, квартиру або їх частину, інше нерухоме майно або рухоме майно, яке має значну цінність, взамін чого набувач зобов'язується забезпечувати відчужувача утриманням та (або) доглядом довічно.

4. Відчужувач є непрацездатною особою за віком або станом здоров'я, в той же час в чинному ЦК України не передбачено характерних ознак того, хто може бути відчужувачем.

5. За Цивільним кодексом Української РСР відчужувач має право передати у власність будинок або його частину, взамін на довічне матеріальне забезпечення в натурі у вигляді житла, харчування, догляду і необхідної допомоги. Тоді як за ЦК України можна передати у власність житловий будинок, квартиру або їх частину, інше нерухоме майно або рухоме майно, яке має значну цінність, взамін чого набувач зобов'язується забезпечувати відчужувача утриманням та (або) доглядом довічно.

6. У чинному ЦК України передбачені окремі статті, в яких зазначені сторони в договорі довічного утримання, особливості укладання договору, обов'язки набувача, момент виникнення у набувача права власності на майно, передане за договором, заміна майна і набувача, правові наслідки припинення юридичної особи-набувача, а у Цивільному кодексі Української РСР цих норм не передбачено.

7. У ст. 428 Цивільному кодексі Української РСР зазначено, що договір довічного утримання може бути розірваний за вимогою відчужувача і набувача, у ч. 1 ст. 755 ЦК України передбачено, що також може бути розірваний за вимогою однієї із сторін, але за рішенням суду, а також може бути припинений зі смертю відчужувача.

Спільними рисами є те, що:

1. За договором передбачається передача майна взамін на довічний догляд.

2. Договір довічного утримання підлягає нотаріальному посвідченню.

3. Договір довічного утримання може бути розірваний за вимогою відчужувача або набувача.

4. У разі смерті набувача його обов'язки, які були передбачені договором, переходять до тих спадкоємців, до яких перейшло право власності на майно.

5. Якщо при відсутності спадкоємців або при їх відмові право власності на майно переходить відчужувачу.

Як вже вище зазначалося, на сьогоднішній день діє ЦК України від 16.01.2003 року. З моменту прийняття даного акту до статей, що регулюють договір довічного утримання була внесена тільки одна зміна – законом від 11.02.2010 року виключена ч. 2 ст. 745 ЦК України, яка передбачала, що договір довічного утримання (догляду), за яким передавалося нерухоме майно, підлягав державній реєстрації [8, с. 90].

Відповідно до ст. 41 Конституції України кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю [9]. Таким чином відчужувач, здійснюючи передачу свого майна іншій особі, реалізує свої конституційні права. Але договір довічного утримання особливий тим, що існують певні обмеження щодо цього майна. А саме, коли відчужувач живий, набувач немає права розпоряджатися набутим майном. Якщо ж набувач продасть, обміняє або подарує при житті відчужувача майно, то це може призвести до визнання договору недійсним, оскільки суперечить установленій законом нормі. Це обмеження обумовлене специфікою договору і є гарантією виконання набувачем обов'язку щодо довічного утримання відчужувача.

Висновок. Враховуючи вищезазначене, можна зауважити, що інститут договору довічного утримання зародився ще в IV ст. до н.е. в римському праві. Саме римське приватне право стало першоджерелом для всіх сучасних цивільно-правових інститутів різних країн, у тому числі вітчизняного цивільного законодавства.

Таким чином, можна виділяти такі етапи встановлення інституту договору довічного утримання вітчизняного цивільного законодавства:

1) зародження інституту договору довічного утримання в Австро-Угорщині і Російській імперії, і розповсюдження норм на підконтрольні їм території України;

2) з 1922 року до 18 липня 1963 року;

3) з 18 липня 1963 року з моменту прийняття Цивільного кодексу УРСР і до 16 січня 2003 року, але його можна поділити на два періоди:

– з 1964 року до початку 90-их років ХХ століття;

– початок 90-их років ХХ століття – 2003 рік;

4) з 16 січня 2003 до сьогоднішніх днів.

На сьогоднішній день договір довічного утримання регулюється ст.ст. 744–758 ЦК України.

За договором довічного утримання одна сторона (відчужувач) зобов'язується передати іншій стороні (набувачу) у власність нерухоме або рухоме майно, а набувач, у свою чергу, зобов'язується доглядати або утримувати відчужувача.

Порівнявши два нормативно-правових акти, Цивільний кодекс Української РСР і ЦК України, можна з впевненістю сказати, що у чинному цивільному кодексі більш чітко і досконало передбачено порядок укладання договору довічного утримання і регулювання цього інституту в цілому. Також з аналізу випливає, що існує значна відмінність між кодексами, наприклад: розміщення в кодексі інституту договору довічного утримання, визначення поняття, характерні

ознаки для відчужувача, майно, що передається у власність, порядок розірвання договору, а також інші норми, які передбачені у чинному ЦК України, а у Цивільному кодексі Української РСР відсутні, але є і спільні риси, а саме: передача майна взамін на довічний догляд, нотаріальне посвідчення, може бути розірваний за вимогою відчужувача або набувача, у разі смерті набувача його обов'язки, які були передбачені договором, переходять до тих спадкоємців, до яких перейшло право власності на майно, а також якщо при відсутності спадкоємців або при їх відмові право власності на майно переходить відчужувачу.

Укладаючи договір довічного утримання особи реалізують гарантовані права передбачені Конституцією України, а саме право вільно володіти, користуватися і розпоряджатися своїм майном. Проте набувач, отримавши це майно може тільки володіти і користуватися. Розпоряджатися набутим майном, коли відчужувач живий, він не має права. Це чітко передбачено у нормі ст. 754 ЦК України і її порушення може призвести до визнання укладеного договору недійсним.

Список літератури:

1. Пилипенко С.А. Договір довічного утримання: історія становлення та розвитку. Електронні матеріали підсумкової науково-теоретичної конференції «Стан, проблеми та перспективи сучасної юриспруденції України в умовах євроінтеграції: правові та суспільні аспекти». Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 289–292.
2. Велигорода О.М. Договір довічного утримання [Текст] : Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Прикарпатський національний ун-т ім. Василя Стефаника. Юридичний ін-т. Івано-Франківськ, 2006. 193 с.
3. Общее гражданское уложение Австрийской империи 1811 г. Изд. ред. комис. по сост. гражд. уложения ; пер. Г.Л. Вербловский. СПб. : тип. Правительствующего сената, 1884. 551 с.
4. Ткаченко М.В. Історія розвитку договору довічного утримання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. № 35(1.2). С. 29–32.
5. Бару М.І. Договорное обязательство о содержании. *Ученые записки*. Вып. III. Харьков : Издание Харьковского юридического института им. Л.М. Кагановича, 1948. 196 с.
6. Цивільний кодекс Української РСР від 18.07.1963 р., № 1540-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-06> (дата звернення: 30.12.2019).
7. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р., № 435-IV, в редакції від 06.11.2014 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 30.12.2019).
8. Велигорода О.М. Правове регулювання договору довічного утримання (догляду) в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. Випуск 2(5). 2014. С. 89–97.
9. Конституція України від 28.06.1996 р., із змінами від 21.02.2014 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 30.12.2019).

References:

1. Pylypenko, S.A. (2015). Dogovor dovichnogo utrymannya: istoriya stanovlennya ta rozvytku [The contract of lifelong maintenance: history of formation and development]. Proceedings of the *Elektronni materialy pidsumkovoyi naukovy-teoretychnoyi konferenciyi «Stan, problemy ta perspektyvy suchasnoyi yurysprudenciyi Ukrainy v umovax yevrointegraciyi: pravovi ta suspilni aspekty»*. Kyiv: Nacz. akad. vnutr. Sprav, pp. 289–292.
2. Velykoroda, O.M. (2006). *Dogovor dovichnogo utrymannya* [The Contract of lifelong maintenance] (PhD Thesis). Ivano-Frankivsk: Prykarpatskyj nacionalnyj un-t im. Vasylya Stefanyka, 193 p.
3. Obshhee grazhdanskoe ulozhenye Avstryjskoj ymperyy 1811 g. Yzd. red. komys. po sost. grazhd. ulozhenyya ; per. G.L. Verblovskij. SPb.: typ. Pravytelstvuyushhego senata, 1884. 551 p.
4. Tkachenko, M.V. (2015). Istoriya rozvytku dogovoru dovichnogo utrymannya [History of the development of the contract of lifelong maintenance]. Proceedings of the *Naukovyj visnyk Uzhgorodskogo nacionalnogo universytetu*, no. 35(1.2), pp. 29–32.
5. Baru, M.I. (1948). Dogovornoe objazatel'stvo o sodержanii [The contract of lifelong maintenance]. Proceedings of the *Uchenye zapiski*. Har'kov: Izdanie Har'kovskogo juridicheskogo instituta im. L.M. Kaganovicha, Vyp. III. 196 p.
6. Cyvilnyj kodeks Ukrayinskoyi RSR vid 18.07.1963 r., № 1540-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-06> (accessed: 30.12.2019).
7. Cyvilnyj kodeks Ukrayiny vid 16.01.2003 r., № 435-IV, v redakcii vid 06.11.2014 r. *Vidomosti Verxovnoyi Rady Ukrayiny*. 2003. № 40–44. St. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (accessed: 30.12.2019).
8. Velykoroda, O.M. (2014). Pravove reguluyvannya dogovoru dovichnogo utrymannya (doglyadu) v Ukrayini [Legal regulation of the contract of lifelong maintenance (care) in Ukraine]. Proceedings of the *Prykarpatskyj yurydychnyj visnyk*, vol. 2(5), pp. 89–97.
9. Konstytuciya Ukrayiny vid 28. 06. 1996 r., iz zminamy vid 21.02.2014 r. *Vidomosti Verxovnoyi Rady Ukrayiny*. 1996. № 30. St. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (accessed: 30.12.2019).